

પ્રગ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની ત્રીમાસિક પત્રિકા

સમાનો મન્ત્રા । (અગ્રવેદ)

સમાની પ્રપા । (અથવવેદ)

વર્ષ ૨ : અંક ૨

ડિસેમ્બર-૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧. કલકતા અધિવેશન : સંક્ષિપ્ત અહેવાલ ૧	
૨. ઉદ્ભોધન પ્રવચન	૧૨ તારાશંકર અઘોપાધ્યાય
૩. આધુનિક અંગાળી કવિતા	૧૭ સુલકેવ અમુ
૪. ગુજરાતી કવિતા	૧૯ ઉમાશંકર જ્ઞેશી
૫. ચોક્ક ગુજરાતી નાટક વિશે	૧૨ ગુલાબદાસ ઓકર
૬. ગુજરાતી નવલિકા	૨૬ સુરેન્દ્ર હ. જ્ઞેશી
૭. નવલિકા વિશે	૨૯ યશવંત શુક્લ

સંપાદક

મગીનદાસ પાટીલ નિરંજન ભગત • ભૃગુરાય અંતરિયા

યશવંત શુક્લ

જો । સાગરું ત્રિવિવર ટાગોરતુ નિવાસસ્થાન, ગમના શાલ કિનારે આવેલો ગમ કુણ્ણુપરમકસ ખેલુર મક, દક્ષિણેશ્વર, અને રામમલાદુર મલ્લિખનો 'મારલન પેનેસ' (આરસ મહેલ) વગેરે હતા ટાગોરના નિવાસસ્થાનના પગમગુમા બગાગી સાહિત્ય પરિષદ્નુ સમેનન મગી ચૂમ્ચુ હતુ એ નિમિત્તે 'રાનંદ્ર ભારતો' અને અખિન ભારત યગ સાહિત્ય પરિષદને ઉપક્રમે યોજાવેના 'રીન્દ્ર પ્રસ્થન'નો લાલ પલ્લુ ઉનિગેગને મજ્જો હતો

રાને ગુજરાતી સાહિત્ય મડળ તરફથી શ્રી શિવકુમાર જ્ઞેશી લિખિત 'શુવલ્લુરેખા' નાટક રજૂ કરવામા આન્યુ હતુ

શાંતિનિકેતન યાત્રા

તા રહમી એ વહેની સવારે સ્વાગત સમિતિએ રીઝર્વ શ્રાવેથી ખાસ બે બેગીમા શાંતિનિકેતનની યાત્રા માટે ઉનિગે ભાઈમહેનોને લઈ જવામા આચ્ચાં હતા ૧૨ ત્રગતા બેનપુર પહોચતા સુધી તેા ગાડીના ઉચ્ચામા જ સાહિત્યક ચર્ચાઓ, કવિઓની કાવ્યમહેદિયો, કયાક શિક્ષણ અને માધ્યમની ગલન ચર્ચા, તેા વગી કયાક ગીનોની રસમરી ઊગો પલ્લુ ઊતી હતી ઉનિગે ભાઈમહેનોને પરસ્પર મગરાતો પલ્લુ આ નાનકડી યાત્રા દરમ્યાન ઠીક તાકડે મગી ગયો, તેમ જ કલકતાના અધિવેશનના સ્વાગત સમિતિના મળ્યો અને મુરાન રસ-સેવકા સાથેનો પલ્લુ પ્રત્યક્ષ પરિચય સંધાયો બેનપુરમા નાસ્તો લીધા બાદ બસ મારકત સૌ ગિત્રો શાંતિનિકેતન આી પૂચ્યા શાંતિનિકેતનમા મદર્ષિ દેવેન્દ્રનાથની સમાધિ, સગીન વિદ્યાનય, કયાભવન, પ્રાર્થનામહિ, આમકુજ, વિચિત્રા તેમ જ બીજા નાના નિવાસો અને વિદ્યાલયનો મ્પિવરના 'ઉત્તરાયનુ' ના ચારેક નિવાસો જેમા 'શ્યામથી' એ દરિની માદીની મદૂવીથી માડી નાનકડા મહેન સમુ એમનુ નિવાસસ્થાન એમનુ પુસ્તકાલય, એમની બેઠક આદિ ઉનિગેગએ નાનકડા જૂથોમા ફરીતે જોમુ

બરોદે લગમમ ત્રણ વાગ્યે શાંતિનિકેતનના ખુ ના નાન્યગૃહમા આ પાચમોથી છમો ગુજરાતી સાહિત્યમંડલો તેમ જ સાહિત્યવસિદોની સન્માનો સમાર કરવા શાંતિનિકેતનના પગમા તેા મચ પર પધ પો કરિરના પુરાપૂ પ્રનિમાદેસી, કરિવરના દતક પોત્રી નલિદિસી વિમભારતીના આચાર્ય શ્રી મુશીરજ્જી દાસ ને સાહિત્ય અગ્રાદમીના મત્રીશ્રી કૃપ નાની સગીનાચાર્ય શ્રી યાનિદેવ, વિન્દીના અધ્યાપક તેમ જ ટાગોરની કૃતિઓના તૈયાર થના સમકલા મયોજક શ્રી ખાનપેશી, શ્રી ગુરુદયાવ મહિતક વગેરે દાગર સ્વા દના પ્રમુખમ્યાને કરિવરના ચરિત્રકાર શ્રી પ્રભાતકુમાર મુખોપાધ્યાય દના

પરિચિત પ્રાર્થનાના ગાનથી સમારભો આરભ થયો અ તે પછી પ્રત્યેક યજ્ઞમાનનો પરિચય શ્રી હિમાચકર જોશીએ કરા પો શ્રી બાજપેરીએ સત્કાર કરતા પ્રભુ કે આ રીતે થોડા જ સમય મા આપ આવો છો એથી અમે તમારો સત્કાર કરી શકતા નથી એથી અ હૃદયથી આપ સૌનુ સ્વાગત કરીએ છીએ આપને અહી આ રીતે આનંદને જે કષ્ટ પાડ્યુ છે તેની અમે પ્રવેશના પ્રી શક્તિએ છીએ આપ અગમ્ય આ પ્રાણુથી આન્યા છો શાંતિનકેતન એક પ્રદીપ છે આપ અમારા આત્મી છો આપ જે મમતા, પ્રેમ અને ભાવથી પધાર્યા છો તે કાયમ રહે અ અમે તેને પાન બની રહીએ એવી અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ

શ્રી બાજપેરીએ જૂના આશ્રમનારી તરીકે અો એક કાર્યકર તરી સ્વાગત કરતા કહેનુ કે આ જગ્યાએ ગુરુદેવ અધૂરુ કામ મૂખી ગયા છે અહી પૂરુ કરવાનુ કામ સૌનુ છે

શ્રી ગુરુદેવના મનિકે બોનના જાણુનુ કે તમારુ સ્વાગત કરવુ મારુ સ્વાગત કરના બરોબર છે, તેમ જના આશ્રમના નમ્ર મેનના રૂપ હુ આગત મુ છું મદરિએ સત્યનો પાક આપો ગુરુદેવે સૌ જની મદિર ગાવો મદરિએ સત્યને સવમના અરૂપમા આપણી સમક્ષ રજુ કર્યુ ગુરુદે સત્યની ઉપાસના આનંદના રૂપમા કરારી વિશ્વભારતીયાં જે આનંદતર રકુરતુ દેખાય છે તેની પાછળ તપસ્યા રહી છે એ સર્ગ અરણુમા રહો ત ગુરુદેવની જાતના છે તમારી યાત્રા સફળ થાયો

પ્રમુખગ્યાનેથી મેભાતકુમાર મુખોપાધ્યાયે કવુ " ટાગોરનુ અખન હ કે દેશમા પ્રાન્તના ન હોય આપણી સર્વની માતા ભારતી છે એ ભાવ વિશ્વભાગતી મૂર્ત કરે છે ટાગોરના વિચારો અો દષ્ટિમિદુો ગુજગતે રધ અપનાવી લીધા છે અહી ધણુ ગુજગતી આન્યા છે અો શાંતિનિતેત । પોનાનુ કર્યુ છે "

' વિશ્વભારતી ' વેમાસિમ્ના બુનપુર્વ તરી શ્રી કૃષ્ણ કૃપાનાનીગો કે ટાગોરે સાહિત્યના બધા જ પ્રકારે અત્માન્યા હતા, શિવાય કે મનમા પગ મનકાચ એમજે સાક્ષાત આ વિશ્વભાગતી સરથારો આદ્યુ છે અધૂરુ છે, જે પૂરુ કરવાનુ કામ માન અહી રહેનારાઓનુ જ નહિ પ સર્વ કાર્યનુ છે

અતમા શ્રી શાંતિદેવ ઘોષ તેમ જ શ્રી અગ્નિત ગેડ તેમ જ શ્રીમ નિરુપમા શેઠે કવિવર્ગના ગીતો ગાના હતા

રૂપે આક વાગતાં સૌ કલકતા પાઠા રૂપાં હતા

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેનકરે પોતાનું પ્રવચન વાન્યુ હતું આ વ્યાખ્યાન પણ
 રાજર નેના સંબોને વહેચનામાં આ યુ હતું, અને યથાસમય પંચિકના
 અહેવાલમાં પ્રગટ થશે આ સંબેનના ઉદ્ઘાટનપ્રમુખ બગાળના સુપ્રસિદ્ધ
 નવલકથાકાર શ્રી તારાશંકર બ દોષાધ્યાયે પોતાનું ઉદ્ઘાટન પ્રવચન વાન્યુ
 હતું. (જે આ અ કમા અન્યત્ર જાણ્યું છે) અને અધિવેશનનું ઉદ્ઘાટન
 કર્યું હતું તે પછી મ્યન્તાના ગુજરાતીઓના વલિ શેશી ત્રિભોવનદાસ
 હીરાચદે પોતાની વ્યવહારુ વાણીમાં ટૂંકુ હતા સ્મરણીય પ્રવચન કર્યું હતું
 આ પ્રસંગે ખાસ પધારેય જણીતા ભાષાશાસ્ત્રવિદ અને બગ સાહિત્ય પરિ
 ષના પ્રમુખ ડો સુનીતિકુમાર ચેટરજીએ સ્વાગત પ્રવચન આપ્યું હતું, તે
 નીચે આપેલું છે

ડો. સુનીતિકુમારનું પ્રવચન

હું ગુજરાતી થોડું વાચી શકું છું, પણ ગુજરાતીમાં હું ભાષણ
 કરી શકતો નથી હિંદી મે બોલતો ન અભ્યાસ નહિ હું દસ વગલ મે
 મે અગ્રેજી મે હી બોલૂં

ગુજરાતી સાથેનો અમારો સબધ બહુ જૂનો છે મારો જ દાખનો
 આપુ તો અમે શાળામાં હતા ત્યારે ગુજરાતી દાનવીર પ્રેમચંદ રાયચંદનું
 નામ અમે સાંભળેલું તેમણે મુખર્ધી મદ્રાસ અને કલમ્તા યુનિવર્સિટીઓને
 સંશોધનની શિષ્યવૃત્તિઓ મારે મોટા દાનો આપ્યા હતા પ્રેમચંદ રાયચંદ
 શિષ્યવૃત્તિ મેળવવી એ તે જમાનામાં મોટા ગૌરવની વાત ગણાતી આજની
 માફક તે વખતે પીએચડીની ડિગ્રી સરતી નહોતી ૧૯૧૮માં મને
 પ્રેમચંદ રાયચંદ શિષ્યવૃત્તિ મળેલી પ્રેમચંદ રાયચંદ પછી અમે બીજા
 ગુજરાતી તરીકે મહાત્માજીનું નામ સાંભળ્યું

સ્વ આશુતોષ મુખર્જીએ કલમ્તા યુનિવર્સિટીમાં અર્વાચીન ભારતીય
 ભાષાઓને ઉચ્ચ અભ્યાસમાં રથાન આપ્યું અને એમ અહીં એમ એની
 પરીક્ષામાં ગુજરાતીનો વિષય દાખલ થયો પણ યોગ્ય અધ્યાપકને અભાવે એનું
 અધ્યાપન થઈ ન શક્યું એ વખતે કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં સર સી વી રામન,
 ડો રાધાકૃષ્ણનું વગેરે ભારતના અનેક વિદ્વાનો ભેગા થયેલા હતા ભાષા
 શાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે મુખર્જી શ્રી એચ જહાંગીર તારાપોરવાળા
 આવ્યા એ વખતે આશુતોષ મુખર્જીએ હિન્દી બગાળી, અસમિયા, ગુજ
 રાતી વગેરે ભાષાના સાહિત્યના સચયથયો યુનિવર્સિટી તરફથી તૈયાર
 કરાવ્યા હતા તેમાં હિન્દીના પાચ, બગાળીના બે અને ગુજરાતીના ત્રણ

આણ છુ કે ગુજરાતી લેખકોમાંના લગભગ બધા જ હિન્દી ભણે છે એટલું જ કહીએ તો તે ખૂબ નથી, કારણ, ગુજરાતી લેખકોમાંના ઘણા હિન્દી સાહિત્યમાં પણ સુપ્રતિષ્ઠિત લેખકો છે મહાત્માજી પોતે હિન્દી ભાષાના મહાન લેખક હતા સમ્બંધમાં હાજર મારા મિત્ર શ્રી ઉમાશંકર જોશી હિન્દીમાં પણ રચના કરે છે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નિદાય થતા પ્રમુખ માનનીય શ્રી કાકાસાહેબ ઝવેરકર પોતે મહારાષ્ટ્ર દેશના વાસી છે અને મરાઠી ભાષાના વિશિષ્ટ લેખક હોવા છતાં ગુજરાતીમાં વિશેષ સ્થાનના અધિકારી છે, તેની સાથે હિન્દી સાહિત્યના પણ એક મુખ્ય લેખક છે એવા ખીમ પણ ઘણા છે આપની આગળ ભાગીતૂરી હિંદી જોવામાં મને સહાય નહિ થાય, કારણ, હું શિખાઉ છું પણ મારા અગ્રજીમાં વિદ્વાન મનીષી આગળ અગ્રજીની ભૂલ અક્ષર્ય છે

બગાળી ભાષા અને ગુજરાતી ભાષા વચ્ચે પણ નિકટનો સબધ છે— ભાષા અને ભાષા અને દૃષ્ટિએ ભારતવર્ષના પશ્ચિમ છેડાતુ અને પૂર્વ છેડાતુ આ એકજ જરા પ્રિયિત્ર છે બગાળીનો સ્વભાવ, બગાળીનો દેખાવ, તેનો પહેરવેશ વગેરેની સાથે ગુજરાતીના સ્વભાવ, પહેરવેશ અને દેખાવનું જે એકજ છે તે, તેની સાથે આ બે છેડાએ આવેલા પ્રદેશોની વચ્ચે આવેલા પ્રદેશના વતનીઓના સ્વભાવ વગેરેની સરખામણી કરીએ છીએ ત્યારે એકદમ સ્પષ્ટ ઘર્ષ જાય છે સાહિત્ય જે પ્રજાગત ભાવધારાને વહન કરે છે, તેમાં પણ આ એકજ વધુ ગાઢતરૂપે નજરે પડે છે આ બંને દેશતુ પ્રાચીન સાહિત્ય પૈશ્વવભાષા અને રાધાકૃષ્ણની લીલાના ગીતો દ્વારા વિકસેતુ છે

મહાન જૈનાચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્ય ગુજરાતી વ્યાકરણના પ્રવર્તક હતા પરંતુ મોળમી શતાબ્દીમાં નરસિંહ મહેતાના ભક્તિમૂલક વૈષ્ણવ ગીતકાવ્યોએ સાહિત્યની રત્નવેદી રચી છે રાજસ્થાન કન્યા અને વધુ મહાસાધિકા મીરા આઠએ પોતાના કૃષ્ણ-ભજનના ગીતો વડે જ તેમાં પ્રાણપ્રતિક્ષા કરી છે જોશક, આ ભક્તિમૂલક ગીત-કાવ્યો એ જ ભારતવર્ષના બધા પ્રદેશોના સાહિત્યની જ પ્રથમ સ્તોતરિની છે રામાયણ અને મહાભારત તેનું મૂળ અથવા માનસસરોવર છે પરંતુ આ ભક્તિ સર્વત્ર એક દેવતા અથવા અનુભવને અવલખીને રહેવી નથી એવું અનુભવન કા તો રામ છે અથવા કૃષ્ણ છે, ગુજરાતમાં અને બગાળામાં ભક્તિ કૃષ્ણ ભગવાનને જીવનમાં પ્રતિષ્ઠિત કરીને વહી છે. એને પશ્ચિમને ભાવગત નિકટતા નધારે ગાઢ બની છે

ત્યાર પછીના કાળમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રેમાન દે પુરાણકથાઓને આધારે જે આધ્યાત્મિક રચના છે તેની સાથે જ ગાળના મગનકાવ્યોનું સામ્ય રહેતું છે

ઐગણીસમી સદીથી નવો યુગ અને નવો કાળ શરૂ થાય છે અંગ્રેજોના શાસનની સાથે સાથે યુરોપના સાહિત્યનો અને તેની લાવધારાનો પ્રભાવ પણ આવ્યો. આ વસ્તુ આખા ભારતવર્ષમાં આવી છે જ ગાળમાં એ સૌથી પહેલી અને પ્રમુખ પ્રમાણે આવી

જ ગાળ દેશમાં મહાત્મા રામમોહનરાયથી એની શરૂઆત થઈ, રવીન્દ્રનાથમાં એની પરિણતિ થઈ એ પ્રારંભ અને પરિણતિનું વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર નથી સ્વયં પ્રકાશિત તત્ત્વની પેઠે એક સત્ય પ્રગટ થયું છે-એને હું ભારત સત્ય કહીશ એ સત્ય એ છે કે યુરોપના વિજ્ઞાનવાદે જે જૈવ નિયમ અને તત્ત્વને જીવન સત્ય તરીકે માની લીધું છે, અને તેનો પ્રચાર કર્યો છે, તેને ભારતવર્ષે જીવનસત્ય તરીકે માન્યું નથી, તેણે પોતાની અત્યંત પ્રાચીન સાધનાદ્વારા મળેલા જીવનસત્યને પૃથ્વી સમક્ષ રજૂ કર્યું છે તે આજે પણ એ વસ્તુવાદી યુરોપને મન એક આશ્ચર્ય રહ્યું છે તે લોકો આજે પણ એને ખરેખર સત્ય તરીકે સ્વીકારી શકતા નથી રવીન્દ્રનાથની 'ગીતાજીવિ' જ્યારે પહેલવહેલી સન્માન પામી ત્યારે એ લોકોએ એ કાવ્યોમાં પ્રગટ થયેલી લાવધારાને 'મિસ્ટિક' એવું નામ આપ્યું હતું અને ત્યાર પછી લાંબે સમયે ચાલુ વર્ષે રવીન્દ્ર શતાબ્દી ઉત્સવ નિમિત્તે જ્યારે વિશ્વવ્યાપી ઉજવણી થઈ ત્યારે પણ રવીન્દ્રનાથને સમગ્રના માટે રવીન્દ્રનાથના માનવકલ્યાણમૂલક કાર્યોની અને વસ્તુજગત સબધી વિચારોની માઠી યુરોપના દરબારમાં રજૂ કરવી પડી હતી તેમના શિક્ષણવિષયક અને સમાજસુધારાને લગતા નિમણેનું મૂલ્ય સમગ્રની રવીન્દ્રકાવ્યનો મહિમા સમજાવવો પડ્યો હતો મહાત્મા ગાંધીજીએ જ્યારે અહિંસાધર્મને માનવ-જીવનની ઉપનિધિ તરીકે દેશ અને જગત સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો ત્યારે યુરોપ જેને અમરોતનો દેશ કહે છે તે આ દેશે તેનો આદરપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો હતો પરંતુ યુરોપમાં મહાત્માજી પ્રત્યે વ્યગ્ર અને કટુ ઉક્તિનો ઇર્ષા પાર નહોતો ગ્યો એ ઉપનિધિની તે લોકોએ અપરિગૃહ માનવમનના નિર્ધારક ભાગવેગ તરીકે ઉપેક્ષા કરી હતી આજે પણ તે અહિંસાને માર્ગે જ સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત થવા પછી મહાત્માજીના પ્રિય શિષ્ય પ્રધાનમત્રી નેદરુના પચ્ચીનને મૃત્યુભંગીન યુરોપે સ્વીકાર્યું છે તે નાણદે, બીજાં ઉપાય નથી માટે, એક કાર્યનીતિ તરીકે અને તે , પણ સધિપત્ર દ્વારા. હૃદયની

વૃત્તિથી પ્રેરાઈને આત્મધર્મ તરીકે એનો સ્વીકાર કર્યો નથી.

સમગ્ર ભારતવર્ષના બધા જ પ્રદેશોના સાહિત્યમાં એ એક જ ભાવ-ધારાનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે. કોઈ જગ્યાએ એ પ્રવાહ વિપુત્ર અને વિસાળ છે તો કોઈ જગ્યાએ એનો ગતિવેગ કંઈક મંદર છે. મારે મને સમગ્રભાષે એમાં ભારતવર્ષના સાહિત્યનું લક્ષ્ય અને તેની સ્વાભાવિક ગતિ એ માર્ગ છે. તેનો ધર્મ જ એ છે. આપણે પૃથ્વીના જે કોઈ ભાગમાં જે કોઈ સુંદર કથાઓ કરી હોય તેને પ્રકાશ કરીએ છીએ અને કરતા રહીશું. પરંતુ આપણું જીવનલક્ષ્ય અને ભાવધર્મ કેટલાક પુરાતન કાળથી આજ સુધી અનિચ્છિત અને ધારાબદ્ધ રતાં છે. આપણું લક્ષ્યસ્થલ સ્થિર છે.

આપનો ગુજરાત પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યનો દેસ છે. ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે મારો ગાઢ પરિચય છે એમ કહું તો હું અસત્ય ભાષણના શોષમાં પડું. પરંતુ નવયુગના પ્રારંભમાં જ ગુજરાતી સાહિત્યમાં નર્મદ અને દક્ષિણરામના આધિભાવની વાત મારાથી અજાણી નથી. ગોવર્ધનરામની 'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથાને હું ભારતીય સાહિત્યક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ દાન તરીકે જ સ્વીકારું છું. મહાત્મા ગાંધીજીનાં લખાણોના અનુવાદો મેં સંગ્રહ્યા છે. યાત્રાસંગ્રહના સંગ્રહમાં એનું સ્થાન છે. એ વાંચવાથી પુણ્ય મળે છે એમ હું માનું છું. શ્રી કૃત્યાલાલ મુનશી ભારતવિખ્યાન લેખક છે. કાકા કાલેલકર, નાનાલાલ, કિશોરલાલ મશરૂવાળા, ઉમાશંકર જોશી, સુન્દરમ્, વિપ્લવસાહ ત્રિવેદી, જવેરચંદ મેઘાણી, ધૃમકેતુ, પન્નાલાલ પટેલ, અમને સુપરિચિત છે, —ભારતભરમાં અને વિશ્વના દરબારમાં એમના નામ પહોંચ્યાં છે.

કાકા કાલેલકર સાહેબના એક મહાન કથ સાથેના પરિચયથી હું અત્યંત મુગ્ધ થયો છું. ભારતવર્ષની નદીઓનો પરિચય એ એનો વિષય છે. અદ્ભુત કથ છે. ભારતીય પુરાણકાળથી માંડીને આજ સુધી આપણું ભાવ-જીવન જે રીતે નદીઓ સદાજાયેલું છે તેને ભારતીય ભૂમિએ વ્યક્ત કર્યું છે અને તેની સાથે સાથે જ કાંઈકની ભૂમિની નાનાવિધ વર્ણસમૃદ્ધિમાં જૂગોળ વિદ્યાને મદદ લીધી છે. જાણે પુરાણ, મહાકાવ્ય અને જૂગોળ વિચિત્ર રસાયણથી ભગી જઈને એક રસવસ્તુ ન બની મઈ હોય.

બંધુવર ઉમાશંકર જોશીની એક કવિતા મારા મનમાં અસ્થિરભરણી બની રહી છે : એક પુરુષ આવ્યા હતા ઉત્તર પ્રદેશમાંથી, ગુજરાતમાં તેમણે સાગરને તીરે પારધિના જાળથી પોતાનું લોહી વડાવ્યું હતું. હરી કેસાય કાગ પછી એક પુરુષ મયા ગુજરાતથી ઉત્તર પ્રદેશમાં—આતનથીની દિ'સાની જોગાથી તેમની છાતી વીધાઈ મઈ—તેમણે ત્યાં લોહી વડાવ્યું. એક વતુંદ પૂરું થયું.

આ કવિતા મને અપૂર્વ લાગી છે, અને મને યશુ છે કે ભારતની સાધનાનો સ દેશ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ખીલવાની શાહ જોતો ધીમે ધીમે પાછડી જોતો છે જે સ દેશ બહુ કાળ પહેલાં રવીન્દ્રનાથે પહોચાડ્યો હતો, જેને વારવાર પહોચાડવાની જવાબદારી વારસદાર તરીકે આપણી છે રવીન્દ્રનાથની જન્મભૂમિમાં આપના આ સમેલનમાં આપ એ જવાબદારીના ભાગ વિશે જગત બનો અમારી સાથે, અમે જગત બનીએ આપની સાથે.

આધુનિક બંગાળી કવિતા

બુદ્ધદેવ બમુ

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર આધુનિક બંગાળી સાહિત્યમાં મોટામાં મોટી વસ છે. રવીન્દ્રનાથની જન્મશતાબ્દીનું વર્ષ હમણાં જ પૂરું થયું છે અને એ વર્ષ દરમ્યાન આપણે એમના રાષ્ટ્રવાદ વિશે, આત્મરાષ્ટ્રવાદ વિશે ઘણું ઘણું સાંભળ્યું છે, પણ એમના કવિત્વ વિશે કાંઈ સાંભળ્યું નથી રાષ્ટ્રનીરની મૂર્તિની પાછળ કવિ દકાઈ ગયો છે. પણ ઘણા બંગાળીઓને મન એમનું સૌથી વધુ મદત્ત કરે અને લેખક તરીકે જ છે, જેના બંગાળ ઉપરના પ્રભાવને જર્મનીમાં જેના પ્રભાવ સાથે સરખાવી શકાય દાયકાઓ સુધી એમણે બંગાળી સાહિત્યજગત ઉપર જે સાર્વભૌમિક બોગસ્ય તે એના પ્રગટનું હતું કે જેટલે સાથેની સરખામણી પણ ઉચિત ન લાગે કારણ, જેટલે તે પ્રતિસ્પર્ધીઓ અને હરીફાઈ હતા, ત્યારે રવીન્દ્રનાથને કોઈ હરીફ નહોતો રવીન્દ્રનાથનો ત્યારે મધ્યાહ્ન તપતો હતો ત્યારે એમનો પ્રભાવ એટલો સર્વ-વ્યાપક હતો કે એમની પછીની પેઢીના કવિઓ એમની ઔચિત્યપૂર્ણ અભિવ્યક્તિનો આછો પડથો પાડ્યાથી વધુ કશું કરી ન શક્યા. એમના પછીની ત્રીજી પેઢીના અમે પણ એમનાથી તરબતર હતા, પણ એમની સામે પહેલાં બંડનગાનનાર અમે જ હતા આને વીધે અમારા જુવાનીના દિવસોમાં અમે બહુ વગોવાયા હતા, પણ એ બંડ બંગાળી સાહિત્યને ખાતર આવશ્યક હતું રવીન્દ્રનાથથી વિવિજ્ઞત થવાને કાળે અમે અમારો સ્વતંત્ર અવાજ પામી શક્યા, આ રીતે આજે જે આધુનિક બંગાળી કવિતાને નામે જોવાખાય છે તેનો પ્રારંભ થયો—આધુનિક એ અર્થમાં કે એ રવીન્દ્રનાથ કરતા જુદી શૈલીનો ઉપયોગ કરે છે અને જુદા વિષયોમાં વ્યાપ્ત છે.

મગલી એક નવી કૃતિ 'ચંદા' પણ એ રચે છે. બીજા નમૂનાઓ પણ એ આપે છે. નવયુગના આરંભે નર્મદમાં પ્રગટ થયેલું 'ભિમિકાવ્યનું' નવાણુ નરસિંહરાવમાં વહેળિયું બન્યું છે. ભલે નરસિંહરાવને કવિ તરીકે ઉત્તમ સિદ્ધિ સાંપડી ન હોય, ભિમિકાવ્યની ૧૮૮૭ સુધીમાં ગુજરાતી ભાષામાં નિ:શંક સ્થાપના કરનાર તરીકે એમની ઐતિહાસિક સેવા નાનીસતી નથી. ભિમિકાવ્ય ભારતની બીજી ભાષાઓમાં એક કાવ્યપ્રકાર તરીકે કથારે સ્થિર થયું એ તપાસનો એક રસિક વિષય છે. ડા. ત. કન્હડામાં પ્રો. બી. એમ. શ્રીકૃષ્ણાએ પાશ્ચાત્યના સંસ્કૃતમાંનાં કાવ્યોના અનુવાદ છેક ૧૯૧૬માં આપ્યા છે.

કલાપી અને નાનાલાલની રચનાઓ દ્વારા ભિમિકાવ્ય ઘણું વિકાસ પામ્યું અને ખૂબ લોકપ્રિય પણ બન્યું.

નાનાલાલે 'અપદામઘ'નો પ્રયોગ કર્યો, ૧૯૦૦ પહેલાં. લય અંગે એક સમર્થ કવિને હાથે થયેલો એ એક સખળ પ્રયોગ છે. નાનાલાલની સંસ્કૃતશક્તિને એ સારી પેઠે અનુકૂળ આવ્યો. બીજાઓના હાથમાં એ પાંગળો બની બળ્ય છે. પ્રો. દાકોરે વૃત્તોને પ્રવાહી બનાવી દર્શિતે—પંક્તિને અંતે આવતા વિરામને બદલે અર્થાનુસારી વિરામ પંક્તિમાં ગમે ત્યાં યોજીને—પદમાં એક રીતની સંગીન સુક્તિ હાસલ કરી. નિલ્ટનના મહાકાવ્યમાં છે તેવી અને વર્ણવર્થનાં ચિન્તનાત્મક ભિમિકાવ્યોમાં છે તેવી પદકંડિકાઓની રચના સુકર બની. પ્રો. દાકોરનું મુખ્ય અર્પણ તે અર્વાચીન ગુજરાતી ભિમિકાવ્યના વિકાસમાં ખૂટતી વસ્તુ—ચિન્તનાત્મક ભિમિકાવ્ય એમણે સિદ્ધ કરી આપ્યું એ છે. ૧૯૩૦માં ગુજરાતી કવિતામાં નવો જુવાળ આવ્યો ત્યારે નવા કવિઓને પ્રવાહી પદ અને ચિન્તનાત્મક ભિમિકાવ્ય એ બંને પ્રો. દાકોરનાં નવપ્રદાન ખૂબ કામ આવ્યાં.

૧૯૩૦ પછીના કવિઓમાં દલપત-નર્મદ સમયની યાદ આપે એવી સમાજસિમુખતા વરતાય છે. સાથે જ કલાપી અને નાનાલાલની ઉત્તાન ભિમિકાવ્યનો પણ પરિચય થાય છે, કમો એ કવિઓ પાસેથી કમનીય ગીતો અને ભિમિકાવ્યો પણ મળ્યા છે. પણ દસકાના મધ્યમાં આવેલા પ્રગતિવાદે સમાજસિમુખતાના વલણને પ્રતિષ્ઠા આપી; યોડોક સમય એવો આવી ગયો ત્યારે પ્રવાહી પદમાં થતી નિષ્કલ્પની રચનાઓ સારી ગણાવા લાગી અને વિચારપ્રધાન કૃતિઓમાં ખપવા લાગી. આની સામે પ્રત્યાધાન અભિવાર્ષ દેનો. શ્રદ્ધાદ પારંપરનાં પારિજ્ઞતપુષ્પમાં સુકમાર દોરમવંતાં ગીતો અને ભિમિકાવ્યો ૧૯૪૦માં ('બારી બદાર') પ્રગટ થતાં સૌન્દર્ય માટેની જંખના એ હવે કવિતામાં પ્રાધાન્ય મેળવ્યું. ૧૯૫૦ સુધીમાં ગીતોની રચના તરફ

વનણુ વધતું ચાલુ શક્તિશાળી પ્રવિ ગણેન્દ્રનો સગ્રહ 'ધનિ' દસધને અતિ (૧૬૫૨મા) પ્રગટ થયો, પણ એમાં ન તો બીજા વિશ્વયુદ્ધનો ન બગાળના દુઃખનો કે મોઢવારી કાળા બબર આદિનો ન વ્યંગ ત્રાપિતનો કે ભાગના પત્રીના હત્યાખંડોનો અથવા ગાંધીજીની હત્યાનો ચાલ ઉ નેખ સરખો છે જાણે સમસતી બહાર આ રચન એ ઘર્ષ ન હોય! પણ દબીકત એ છે કે ૪૦-૫૦ વચ્ચે ૯ ગુજરાતીમાં આ વ્યનાઓ ઘર્ષ શકી હાત

૧૮૫૦ પત્રી વગી પાત્રી સમાગ્તભિમુખતાનુ વનણુ ડામિયા કરે છે જેમ ૧૪ ડબી સમાગ્તભિમુખતા દન સત્ત્વનર્મદકાપીન ન હતી તમ આ પણ ૧૮૨૦માંતીન ન હતી ઉત્તરોત્તર મન્ય સતી દષ્ટિએ નવતર સધનતા સગાતી આવે છે પ્રિયકાન્ત મણિવારતી મોઈ કૃતિઓમાં અન ખામ તા નિવૃત્તન ભાનતી મુમર્ષ અગેતી કૃતિઓ (નવાન લોપ)માં આતી નતીતિ મને છે

નવાનના ભાવપ્રતીકો માટેની ખોજ નવતર પ્રિયામાં પ્રાચીન્ય ભોગવે છે કેટલીકવાર બહુ અર્ધમુખગ ભાવપ્રતીકો પ્રિય માપડે છે ૧૮૫ માતાસીમાં મદરેલ આવી અને પાળી મુરતમાં ધ ધરમા ઘૂમ્યા અને સફલાગે પત્રીથી ઝોસરી ચાલ્યા-એ અનુભવ વ્યખા કરતા જ્યન પાક કહે છે : જે જળા ભેરા પ્રસન્નતા ઉપાનવતું તે ઉભર આમળ આસી પહોચે છે ન ધરા માટે છે ત્યારે કેવુ બે મર લાગે છે, અને બીજે દિસે એ એકાએક ચાસી ગયુ ત્યારે કેવુ પોતાની પાળા કોઈપણ ગદવા પાથરી જન્ય એમ મુ ધર મ વીથી લરી ગયુ છે!

નવતર ભાવપ્રતીકોનો પદ્ધપાત તે અભિનિવેશ બની ન એગે એની ચેતવણીઓ પણ ઉચ્ચારના માડી છે ભાવપ્રતીક સામાન્ય રીતે ચમુગમ્ય હોય છે એને એમાં રાચતી વ્યના ચિત્ર ઉાવના તરફ જ્યે છે ત્રણમુખગ બનના તરફ એ રકારી મેરી જેમે તો એ સમજી શકાન એવુ છે છદ અગેતી દેખાતી પ્રયોગશીલતાનો આ એક સભવિત પુનઃમે છે

હવે જમાને ધણ ધણુ, કાવ્યની કાવિએ પહોચવા ન પામતુ, પદ્ય કષપાતુ હોય છે તેમાંથી ઊગરના માટે અત્યારના સમયમાં મુરખ ભાવપ્રતીક માટેનો પદ્ધપાત પ્રગટ્યો છે મોજે સકલપણે યત્ના આ નવતર કાવ્યપ્રયોગો આપનાર છે જરૂર તે અમૂલ્ક કાવ્યની આશા આપે છે *

* પ્રમુખશ્રીના સૂચનથી કેટલાક નિવૃત્તજરાતી શ્રીવાઓ ખાતર મૂળ અચેહમાં કરેલું વક્તવ્ય, આની દ્વારાને સારણે

થોડું ગુજરાતી નાટક વિશે

ગુલાબદાસ ઓકર

નાટક અને રંગમંચનો સંબંધ અત્યંત ગાઢ છે. એ બંને વચ્ચે પૂરેપૂરા અર્થમાં એકબીજાથી સંલગ્ન થાય ત્યારે પોલપોનાના પૂરા તેજમાં પ્રકાશિત થતી રહે નાટક વિના રંગમંચની કૃતિના કરવી અશક્ય. રંગમંચ ઉપર રંગૂ ન થાય કે ન ચાલે શકે, એ નાટક ગમે તેટલા સાહિત્યના ગુણો તેમાં લખી હોય તેમ, નાટક તરીકે, પામળું લાગે થીજ દૃષ્ટિએ એ ગમે તેટલી જાગ્રી કૃતિ ગણાતી હોય તે લખે એમ મહાત્મા, પણ નાટક તરીકે—નટો જેને રંગૂ કરી શકે એવા કલાવસ્થુ તરીકે—તો તેનામાં રંગમંચમતા પૂરેપૂરી હોવી જોઈએ જ.

એ દૃષ્ટિએ—જેનામાં સાહિત્યની કૃતિ તરીકેના ગુણો પણ મેલ અને સાથે સાથે જેનામાં રંગમંચમતા પણ પૂરેપૂરી હોય એવી કલાકૃતિ તરીકે—ત્યારે ત્યારે નાટકનો વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ત્યારે એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી કે આખરે ત્યાં ૧૭ સુધી એ બંનેના લગભગ સુખ દિવસ કલાક વિગે નથી પણ એ કૃતિએ એવી જ જેમાં સાહિત્યિક મૂલ્યવત્તા વિશ્વ પ્રકાશની છે—“સાહિત્ય પરિષત” એમ જરૂર મણારી મગાય—પણ એની રંગમંચમતા . એ વિગે જેટલી જોડી વાન કરીએ એટલી જ સારી, કેમકે એ લખનારું માથ કાઢવાના પ્રયોગ કરવામાં એમને ખત્તા જ આપેલી છે. પછી એમ કુનાગ લખેને બાપુભાઈ નાયક જેવા રંગમંચની સીમામાં સીમા જરૂરિયાતને અમલદારા ગદાન નિષ્ણાતા અને અભિનયની કપાળા વિદ્યુષ્ટ તરિક્કો હોય. સર્વે પ્રકારે રંગમંચ ઉપર પૂર્ણ મરજતા પ્રાપ્ત કરનારી કૃતિએ આજે તો એટલી નથી બીનરી ૧૯૯૦-૯૫થી ૧૯૧૫-૨૦ સુધીના સમયની રંગમંચને સુસ્વસ્થ એ વાતને સમજ પુગવો રંગૂ કરી શકે તેમ છે. પણ જ્યાં રંગ રંગમંચ અને એની સંલગ્નતા બંનેમાં આપબાખના કેટલાક લાભોએ અને તેમણે ૧૯૧૫-૨૦ પછી એ સમય નિઃ તે ચાલે ચુકી જ રહે તે અર્થમાં આજે એકાદિયમ કે કૃતિવિદ્યારી ખોળે જેનેથી વિગિવમ્સ કે આજેર બિગની

કૃતિઓને નાટકો કહીએ છીએ એ અર્થમાં એ રગભૂમિ ઉપર આટલી સફળતાથી રજૂ થનારી કૃતિઓ નાટક નહોતી જ અગ્રેણ શબ્દપ્રયોગ વાપરીને કહીએ તો એમ કહી શકાય કે એમાની ધણીખરી કૃતિઓ scripts હતી, dramas નહોતી એટલે એ ગાળામાં આપણે ત્યાં રગભૂમિ અને લખેલા નાટક વચ્ચે જે વ્યવહાર ચાલતો હતો એ સુખી સમૃદ્ધ એવા લક્ષ્ય જીવનનો વ્યવહાર નહોતો, બુધ્ધા કન્વેડનો જ વ્યવહાર હતો.

એ ધંધાદારી રગભૂમિ નાટ્યપ્રાય થઈ ગઈ અને અત્યાર તો ગામેગામ જે પોતાને અવેતન રગભૂમિ કહેવાય છે એ રગભૂમિ વધતી ઝોડી સમ્બંધતાપૂર્વક અનેક નાટ્યોના મસાનો રસભરી રીતે રગમય ઉપર રજૂ કરે છે મુનઈ જેવા શહેરમાં તો ત્રણ ત્રણ નાટકો દર મહિને બે મહિને રગમય ઉપર રજૂ થતા હોય એ એક સાહજિક ખીના જેવી ખીના બની ગઈ છે અને એ છતાં પણ પેલી મનોહારી સ્થિતિ તો એની એ જ રહી છે જે નાટ્ય એ રગભૂમિ ઉપર રજૂ થાય છે એ આદિત્યની દૃષ્ટિએ, અગ્રેમાર્ગે, આમાન્ય કેમ્પિના હોય છે, અને એટલે એની રજૂઆતમાં વપરાતી બધીરે કલાકારીગરી, પોતપોતાના ક્ષેત્રની રીતે ઉચ્ચકોળની હોવા છતાં પણ, જાણે નિષ્કામણુ વેન્દ્યાઈ જતી હોય તેમ લાખ્યા વગર રહેતું નથી.

સામે પક્ષે આપણે સાહિત્યના માણુઓ જેના નાટ્યકૃતિ તરીકે વખાણુ કરવા ધગતા નથી તેવા આપણા સાહિત્યિક નાટ્યોમાંના ધણીખરા પણ રગમય ઉપર રજૂ થતા જાય ત્યારે કુરુણુ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે લાખ્યા નાટ્યો તો કમલાગે આપણા સાહિત્યકારોએ ઝોડા લખ્યા છે પણ તોયે છે તેમાંથી " મોઝાર્ટ " કે " શરિલક "ને રગમય ઉપર મૂકવાની ઘાઈ પણ અવેતન કે અવેતન સરથા લાગે જ હિમ્મત કરશે લાખ્યા નહીં પણ ટૂંક, એમાં નાટ્યો, તો આપણે હીક હીક લખ્યા છે અને એમાં સાહિત્યગુણની જે મારા ખરી છે એ તો હિંદુસ્તાનના ખીલા પ્રદેશમાં પણ આપણને એ ગૌરભરી રીતે મૂકવા લખવાયે એવા ઊંચા પ્રમાણની છે, ને છતાં, રગમય ઉપર રજૂ થતા પેલ એમના પોતનું શિક્ષણુ જાણુઈ આપ્યા વગર રહેતું નથી આપણા લગભગ દરેક પ્રખ્યાત એકકોળીકારની કૃતિઓને આ વાત લાગુ પડે છે ઉમાશંકર, દનાય, દુર્ગેશ, મિત્રા, પુન્ડ, શિવકુમાર—બવાના એકકોળીની વતે ઝોડે અથ આ જ હાલત થાય છે મારા વિશે કહું તો મને પોતાને આરા સાન નાટ્યકૃતિઓમાં હું ગણાવવા માગુ છું એવું કદાચ, કાઈને લાગે,

પણ તે છનાંચ મેં જે એકાંકીઓ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેની દાક્ષતા પણ આ જ યર્ષ છે એવું સ્વાતુલ્યથી કહી શકું છું. એટલે આ બધું જે હું કહી રહ્યો છું એ કોઈ મક્તાનો કે બગાઈનો દાવો કરીને કહી રહ્યો છું એવું નથી, પણ આ તો જે સ્વરૂપે મને લક્ષીકત દેખાય છે તે સ્વરૂપે તેને કશા સંકોચ કે આભયપાણ વિના મૂકી રહ્યો છું. અને એટલે તો મુખર્ષિના જ્યારે જ્યારે ભારતીય વિદ્યાભવનના આશ્રમે એકાંકીઓની નાટ્યરસપર્ષા થાય છે ત્યારે આપણા જાણીતા સાહિત્યકારોની કૃતિઓની રજૂઆત ઘટતી ઘટતી લગભગ શન્યાંક સુધી પહોંચી યર્ષ.

સામે પક્ષે એ નાટ્યરસપર્ષામાં અને એવી બીજી અનેક જગ્યાઓએ જે નાટકો રજૂ થયાં છે, અને જેમની રજૂઆત દરમિયાન હાસ્ય અને આનંદના કુવારા ઊડના હોય છે, એ નાટકો જાપકામનાં ટાઢા બીજાનો દિમ જેવો સ્પર્શ પામતા વેંત જ પોને પણ જાણે દિમ જેવાં ઉખાલીન બની જતા હોય છે. એમથી જાણે એ જાપાતાવેંત બધુંજે એનવ દરાઈ જતું ન હોય! એ જ્નેતાં પેલા પ્રખ્યાત કેન્ય નાટ્યકાર અનુદિલના એક નાટકની વાત યાદ આવે છે. તેમા આવતી નાવિકાનો પતિ જે પુસ્તકો વાંચતાં કહી ધરાતો જ નહોતો, અને એટલે તેની પામે પૂરતો સમય ગાળતો નહોતો, તે પુસ્તકો એ નાવિકા વાચી જાય છે. એ વિશે વાત કરીશ તો તો પત્ની મારી જોડે સમય કાઢ્યા વિના એ ક્યાં જવાનો છે એવી એની ધારણા છે. પરંતુ એ બંધા પ્રામાણિક પ્રયત્નોને અતે એક દિવસ ખિન્નઈને એ બંધાં પુસ્તકોને ફાડી તોડી, મારી મચડી, એ જમીન ઉપર ફેંકી દે છે, બગાડતી બગાડતી.

“ નખખોદિયાંઓ, તમે માત્ર એની જોડે જ વાત કરો છો. મને તો કશું જ કહેતાં નથી, કશું જ નહીં! ”

એ ગીને અત્યંત જોરશોરથી, ઉત્સાહ અને અભિનિવેશપૂર્વક, તામી-ઓના ગડગડ, સીટીઓના ફડફડ અને પત્રાઓના ધમધમાટ વચ્ચે રજૂ થતી આ બધી કૃતિઓ જ્યારે જાપેલા સ્વરૂપે આપણી નગર સમક્ષ આવે છે ત્યારે આપણે વધારે સુકુમાર રુચિવાળા હોઈએ તો આપણે એને ‘ નખખોદણી ’ કરીને બાડીએ નહીં, પણ પેથી નાવિકાની જેમ બગડીએ તો ખરા જ કે “ અમને તો તમે કશું જ કહેતાં નથી, કશું જ નહીં! ”

માત્ર રંગમંચ ઉપર રજૂ થાય ત્યારે જ આનંદ કરાવે ને જાપેલા સ્વરૂપે વંચાય ત્યારે જાણે એને આપણને કશું બક્ષરાનું જ ન હોય—કલાકૃતિ

જે હિચ્ચનમ બક્ષિય તેના આરાધક સામે ધરે એ બક્ષિસનો અશ માત્ર નહી—એ સ્થિતિ બરોબર ન જ કહેવાય. એ કૃતિને બે નામક કહેવાનું હોય તો જે કૃતિઓને વાચીને આપણે ધન્ય થઈ જઈએ છીએ—જેને લજનાલી બોલાવું આપણા ભાગ્યમા ન લખ્યું હોવા છતા—અને જે એવી ઉત્તમ રીતે પાછી રગમય ઉપર રજૂ પણ થઈ શકે છે, એ બધી કૃતિઓને શું કહેવું ?

એને આપણે ત્યાં નામક પરત્વે ૯૭ જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે કન્વેન્શની સ્થિતિ જ કહેવાય સદ્ભાગે એ સ્થિતિને ફર કરીને જે કૃતિ નામક હોય— સાહિત્યક તથા રગમયક્ષમતા બંને અપેક્ષાઓનું થોડું ઘણું સતર્પક બની રહે તેવું—તેને રજૂ કરવાના પ્રયત્નો પણ છેલ્લા થોડા સમયથી ક્યાંક ક્યાંક થવા માંડ્યા છે એ સુચિત્ત છે સિદ્ધમાઝ બેશીનું નાટક સુભરૂચિયા આપણને લમણા જ બેવાં મત્યુ એ સિવાય પણ એમના નાટકો રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન થવા કર્યો છે, એ શુભ ચિહ્ન છે પણ છતાં એ નામકો દ્વારા પણ આપણી રગમયિ જે પ્રાપ્ત કરે છે તે લગ્નની સ્થિતિ છે એમ તો હજી ન જ કહી શકાય એ દ્વારા બહુ યત્ન તો હજી રિવાજની વેરિગાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ આપણું નાટક વાસુ છે એમ કહેવાર આપણે એનો આનંદ પણ કરીએ, પણ પૂરેપૂરા સતુષ્ટ તો જ્યારે રગમય અને નાટ્ય કૃતિનો લગ્નોત્સવ બિનાય ત્યારે જ થઈએ એ દિવસની આપણે આતુરતા પૂર્વક ગાંઠ તોઈએ, ક્રમકે જેમ સ્ત્રી ગમે એવી સુદર કે સુલક્ષણી હોય છતાં પૂરેપૂરું સ્ત્રીત્વ જ્યારે એ માતા બને ત્યારે જ એ પ્રાપ્ત કરે, તેમ નાટ્યના સ્વરૂપમા લખાણની સાહિત્યકૃતિ તેવું પૂરેપૂરું બની અને સામર્થ્ય તો જ્યારે એ રગમય પર સંજ્ઞનાપૂર્વક રજૂ થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત કરે એ મગળ દિવસ વહેનો વહેનો બને એવી આપણે પ્રાર્થના કરીએ

પણ કુદરત સમજ પ્રવર્તતી લાગે છે આથી યોગ્ય વાર્તાઓ લખાન છે, ને ઘોળા વાચકોની જરૂરિયાતો સતોષવાને બદલે કુદરત વાર્તાઓ જ પ્રકટ કરતા સામયિકો પણ સારી સખ્યામાં પ્રસિદ્ધ થાન છે સગકારી દનામો પણ એમાં પોતાનો ભાગ ભજવે છે આ પરિસ્થિતિમાં અને ખાસ કરી વિવેચન ભીરુ અને શ્રદ્ધામ્યથી પીડાતું હોય ત્યારે સર્જનના ક્ષેત્રના જ પ્રાઈ ના આહવાનને ઝીરીને પોતાની શક્તિને ચકાસી જોવા મથનારને માટે વાતાવરણ બહુ અનુકૂળ નથી પણ આ પ્રતિકૂળતા પોતે જ સાચા સર્જકને માટે ઉદ્દીપન વિભાન નહી બની શકે?

નવલકથા વિશે

યશવંત શુક્લ

નવલકથા એ પશ્ચિમી સાહિત્યરોપો છે અને આપણે ત્યા જ નવી યુરોપ અમેરિકામાં સુધ્ધા એ એક નવ, અસીચીન, સાહિત્યસ્વરૂપ છે યત્રો-ઘોળોએ યુરોપમાં જે નવી સમાજરચના અવતારી તેના સદર્ભમાં એનો વિકાસ થયો છે એ ઘટના બહુ જ સૂચક છે એ નવી સમાજરચનાની પ્રક્રિયાઓ તપસાવી, મૂલ્યપરિવર્તનો નોંધવા અને નવા મૂલ્યો પ્રતિષ્ઠિત કરવા, જૂના નક્કર મૂલ્યોને આઘાત પહોચતો હોય ત્યારે એમની ખૂબીઓ ઉપસાવી આપી તેમને જીવાડના આ બધું કામ વાર્તાની રીતે નવલકથાએ એ અઢી સૈકા સુધી યુરોપમાં બજાવ્યા ક્યું આપણે ત્યા તે નવલકથાએ હજી એક સૈકાની પરકમમાં પણ પૂરી કરી નથી તેપણ આખણા દેશમાં અંગ્રેજોને અને રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યની આકાંક્ષાને નિમિત્ત કરીને જે યત્રોઘોળ પ્રધાન સંસ્કૃતિનું નિર્માણ થતું આવે છે તેના સદર્ભમાં આખણી નવલકથા પણ વિકસતી જ રહી છે

મોઢુ અવતરેનું અને અત્યંત લોકપ્રિય, લોકવ્યાપક નીવડેનું આ સાહિત્યસ્વરૂપ એનું કાર્ય વહેનું પરવારી જગે એનું એના જન્મકાળે કોઈએ નહી કલ્પ્યું હોય જીવનમાથી જડેવા અને કલ્પનાથી મહારેના પાત્રોને, પાત્રચરહારોને, પાત્રોની મનોઘટનાને જીવનની સમરિપમ અસ્થાઓમાં પ્રવર્તતા નિરૂપનામાં જે ઊંડાણ સંધાતું ગયું અને મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનો દ્વારા તેને વેગ મળતો ગયો એને નવલકથાનું સહજાવ્ય ગણવું કે દુર્લભ્ય તેનો નિર્ણય વાર્તાસિક્કા પોતપોતાની રીતે કરે છે યુરોપ અમેરિકામાં આ

સાહિત્યસ્વરૂપે જે પ્રકારની અંતર્મુખતા દાખવવા માંડી છે તેથી વ્યાવહારિક ઘટનાનું નાનીન્ય શોધનારાઓને મનોપટનાઓનું નાનીન્ય ઘેરી વળતું શોધથી નવલકથા મરવા પડી છે એવો એમને વહેમ પડે છે. સંભવ છે કે આ સ્વરૂપ પોતાની નવી શક્યતાઓ અવતારવાનું પ્રસવદષ્ટ વેડું હોય. સંભવ છે કે એ લુપ્ત પણ થવાનું હોય. સંભવ છે કે એ નવે અવતારે આવે.

પણ દુનિયાના એક ભાગમાં નવલકથાની અકસ્મિત કાયાપલટ થઈ તેથી બીજા ભાગમાં એવી કાયાપલટ થતાં પરેશાં એ સ્વરૂપના અવસાનનું અહેરનામું બહાર પાડવાની ભાગ્યે જ જરૂર પડવી જોઈએ. ગુજરાતની જ વાત કરીએ તો આજે પ્રજામાં સૌથી વધુ વચ્ચાતું રહેલું સાહિત્યસ્વરૂપ તે નવલકથા છે. કદાચ કાઈ દાખલો પૂરશે કે એમ તો યુરોપઅમેરિકામાં સુધ્ધાં આજે પણ નવલકથાની ધૂમ માગ અને ખપત છે. સાથે એમ પણ જોમરી શકશે કે ઘડાઈ છે કેવલ રંગનાર્થે એવી આ નવલકથાઓની દારમાં પણ આપણે ત્યાં શિષ્ટ અને સાહિત્યિક અથવા કલાત્મક અથવા સર્જનાત્મકમાં ખપવા કરતી આપણે ત્યાંની જગ્યામાં જગ્યા નવલકથાઓ જમી રહી શકે એમ નથી. વાત અમુક દાખલામાં ખરી પણ હોય, 'સરસ્વતી-ચંદ્ર' કે 'મહેલા છવ' જેવા દાખલામાં ખોટી પણ હોય. આ પ્રશ્ન એતનાને સ્પષ્ટિત કરવાના અભિવ્યક્તિના સામર્થ્યનો પ્રશ્ન છે અને પ્રત્યેક પ્રજાની સ્પષ્ટિત થવાની શક્તિ પણ નોખનોખી હોય છે. ચારથી પાંચ મિનિટના માત્ર વક્તવ્યમાં આની ગ્રીણવટ નિરૂપવી અશક્ય છે. હું કહી એટલું જ કહીશ કે અહીંની પ્રજાને ચેતનસ્પર્શ કરવાની ગુજ્જવશ દાખવે તે અહીંની પ્રજા માટેનું સાહિત્ય. આખરે સ્વરૂપ એક આકસ્મિક આચિન્કાર છે. સાહિત્યનું પ્રાણુત્તર તે શબ્દાર્થની રસાવદતા છે. કાઈ પણ નિમિત્તે પ્રજાને શબ્દાર્થનું સૌન્દર્ય પહોંચતું રહે એ મદત્તનું છે.

નવલકથાને રિક્તસવા માટે ગુજરાતમાં પુણ્ય અવકાશ છે. પ્રજામાં નવી વાચનરૂપ જિંદગી છે અને અનુભવનો પ્રદેશ પણ વિસ્તર્યો છે. નવલકથા એ માત્ર ઘટનાપરંપરા નથી પણ જીવનના વિવિધ રહસ્યોનું અવગાહન કરાવનારી રસશષ્ટિ છે એની પ્રતીતિ ગોવર્ધનરામે કરાવી. ગોવર્ધનરામે નવલકથાનું કાર્ય-function-એના વિશિષ્ટનમ સ્વરૂપમાં પરખાવ્યું અને ધરીનાઓને માટે આક્ષત સરજી. શુદ્ધ ઘટનાત્મક વાતો ઉપર ભાર મૂકીને મુનથીએ એ આક્ષતમાંથી છટવાનો ભગીરથ પ્રયાસ કર્યો તોપણ મૂલ્યવિનરણની સ્પષ્ટ પ્રવૃત્તિમાંથી એ જોમરી શક્યા નથી. પન્નાકાને પોતાના અનુભવની ત્રિવ્યા નાની હોવા છતાં પોતાનું કેન્દ્ર

છોડ્યું નથી એ તેમની મોટામા મોટી વિશેષતા છે અનુભવી સાયકવાઈતો જે રણુકા પન્નાવાવની કેટલીક નવનકથાઓમાંથી જોડે છે તેથી આ સ્વરૂપ એમને વશ થયું છે એની પ્રતીતિ મને છે

પોતાનું કેન્દ્ર ચૂક્યા વિના અનુભવનું આનેખન ક્યે જવાનો ધોરી માર્ગ એ ગુજરાતી નવનકથાના જ શા માટે, કોઈ પણ નવનકથાના, ખરેખર તો કોઈ પણ સાહિત્યસ્વરૂપના વિકાસનો ધોરી માર્ગ છે ક્યાકાગ અનુભવનિદ રહીને જે કોઈ સ્વરૂપમાં જે કઈ આપશે તે ખપશે અનુકરણુ ટેકનિક પરત્વે હોઈ શકે, સંવેદના પરત્વે નહીં પન્નાવાવની ઉત્તમ કૃતિઓ આ સદસ્ય ખરાબર ધ્યાયે છે ગુજરાતનો નવનકથાકાર વિશિષ્ટ અનુભવવાળી ભાગનીય-ગુજરાતી નવનકથા આપતો રહેશે તો નવનકથાને અને એના નાલિઆસને ગુજરાત પૂરતું હજી ઘણું છેડું છે એમા કરી શકા નથી

બીજું જ્ઞાનસત્ર-દાહોદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે બીજું જ્ઞાનસત્ર પચમકાન જિજ્ઞાતા દાહોદ મુકામે તા ૨૧, ૨૨, અને ૨૩મી ઓક્ટોબર ૧૯૬૨ દરમ્યાન મળશે, જેનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે છે

તા ૨૧-૧૦-૬૨ પહેલી બેઠક સમય ૪-૦૦થી ૬-૦૦
રવિવાર વિષય "સાહિત્ય અને રાષ્ટ્રીય એકાત્મતા"
રાત્રે ૯ વાગ્યે, કવિસમેયન. જેમા કવિમિત્રો પોતાની એક નવી કૃતિ અને એક પોતાને શ્રેષ્ઠ લાગેતી પોતાની કૃતિ રજૂ કરશે

તા ૨૨-૧૦-૬૨ બીજી બેઠક સમય સવારે ૯-૩૦ થી ૧૨-૦૦
સોમવાર વિષય . "સાહિત્ય અને સુરુચિ"
ત્રીજી બેઠક સમય ૩-૩૦થી ૬-૩૦
વિષય "હાસ્ય અને કુટુણુ"
રાત્રે ૯ વાગ્યે, "હુ શા માટે લખુ છુ?" જેમા વિવિધ સાહિત્યકારો પોતાના વક્તવ્યો રજૂ કરશે

તા ૨૩-૧૦-૬૨ તે મળવારે સવારે સભ્યોને આગત સમિતિ બાવની ગુફાઓના તેમ જ પાટાકુમરીના બંધના સામૃતિક પર્યટને લઈ જશે. તા ૨૧મીએ સવારથી ઉતારાની વ્યવસ્થા શરૂ થશે અને તા ૨૩મીએ રાત્રે બંધ થશે.

સારિત જ્ઞાનસત્રની ત્રણે ખેડકાની ચર્ચાને આરંભ કરવા તે તે વિષયના
 ધરના અધિકારી વિદ્વાનોને વિનંતી કરવામાં આવી છે. ચર્ચામાં ભાગ લેવા દૃષ્ટતા
 નવસક સભાસદોએ પાંચ મિનિટ થાય એટલી મર્યાદા જાળવતું વક્તવ્ય લખીને
 સ્વરૂપ લાવવાતું રહેશે. પરિષદના મુખપત્ર 'પરખ'ના ૧૯૬૨ના ખીન્ને અંક
 છે કે "જ્ઞાનસત્ર અંક" ખતરો; અને ચર્ચા માટે આવેલા લખાણોમાંથી પસંદગી
 કરીને 'પરખ'ના 'જ્ઞાનસત્ર અંક'માં તે પ્રગટ કરવામાં આવશે.

તેથી 'જ્ઞાનસત્ર'માં ભાગ લેવા દૃષ્ટતા સભ્યોએ ખર્ચપેટે પરિષદ કાર્યાલયને
 જાહેર રૂ. ૭/- પહોંચાડવા અને શ્રી જ્ઞાંત પંડ્યા, સુભાષ રોડ, દાહોદ (જિ.
 વાત પંચમહાલ) એ સરનામે પોતે કોઈ ટ્રેનમાં આવે છે એ અગાઉથી લખી
 તે નવ જણાવવું આવશ્યક છે.

સુધા *
 ઉમેરી ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યની પરીક્ષાઓનું પરિણામ
 પણ પરિષદ-સંચાલિત ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યની તા. ૨૬મી ઓગસ્ટ
 તમકમ ૧૯૬૨માં લેવાયેલ "આસ્વાદ", "સંસ્કાર", તથા "દીક્ષા" પરીક્ષાઓનું
 રહી પરિણામ નીચે પ્રમાણે છે.

સદ્ર' "આસ્વાદ" પરીક્ષાનું પરિણામ
 એતના આવેદનપત્રો ભરનારની સંખ્યા ૧૦૮૨. પરીક્ષામાં બેસનારની
 પ્રજ્ઞર્ન સંખ્યા ૯૩૧.

મિનિટ ઉત્તીર્ણ થનાર : વર્ગાનુસાર
 એટલુ વિશેષ યોગ્યતા : ૨, પ્રથમ શ્રેણી ૪૭, દ્વિતીય શ્રેણી ૧૨૨, તૃતીય
 અહીં શ્રેણી : ૪૮૧, ઉત્તીર્ણ થનાર કુલ ૬૫૨.

છે. સ "સંસ્કાર" પરીક્ષાનું પરિણામ
 પ્રગળે આવેદનપત્રો ભરનારની કુલ સંખ્યા ૧૦૫. પરીક્ષામાં બેસનારની
 સંખ્યા : ૬૦.

નવી ઉત્તીર્ણ થનાર : વર્ગાનુસાર
 કથા વિશેષ યોગ્યતા કોઈ નહિ. પ્રથમ શ્રેણી . ૧, દ્વિતીય શ્રેણી ૩, તૃતીય
 અવગા શ્રેણી : ૩૬, ઉત્તીર્ણ થનાર કુલ ૪૦.

ગોવર્ધ "દીક્ષા" પરીક્ષાનું પરિણામ
 પરખા આવેદનપત્રો ભરનારની કુલ સંખ્યા : ૧૩, પરીક્ષામાં બેસનારની
 ઉપર સંખ્યા : ૫.

તોપણ ઉત્તીર્ણ થનાર : વર્ગાનુસાર
 પન્નાલ વિશેષ યોગ્યતા : કોઈ નહિ, પ્રથમ શ્રેણી . કોઈ નહિ, દ્વિતીય શ્રેણી
 કોઈ નહિ, તૃતીય શ્રેણી : ૨. ઉત્તીર્ણ થનાર કુલ : ૨.